

Володимир Потульніцький

СХЕМИ І ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 19-20 СТ.: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ

Схема історії України Михайла Грушевського¹, котра лягла в основу української історії і історіографії, і була сприйнята більшістю тогочасних німецьких, польських, чеських і рядом російських істориків, мала в своїй загально-історичній частині один суттєвий недолік - вона не була завершена, оскільки охоплювала історію України лише до кін-

ця 18-го століття, закінчуючи її ліквідацією козацько-гетьманської держави. 19 і 20 століття - період сучасних національних рухів, застали Україну вже бездержавною з цілим рядом притаманних їй особливостей, котрі концентрують увагу дослідника української історії на наступних її проблемах або вимірах.

1. **Проблема територіальна** - процес формування українського територіального масиву. Україна вступила в 19-те століття, як конгломерат декількох відмінних історико-географічних територій, кожна з яких мала власну історичну долю². Це насамперед Лівобережна Україна, територія козацько-гетьманської держави 17-18 століть, з якою певною мірою була зв'язана, але разом з тим мала окреме історичне минуле Слобідська Україна. Правобережна Україна, яка потрапила до складу Російської імперії ще будучи органічно об'єднаною з колишнім Гетьманатом, довгі роки іменувалась російським урядом як "край польський", а згодом "Юго-западный край" Російської імперії. Південна Україна в 16-18 століттях була представлена Військом Запорізьким і турецько-татарськими володіннями на півночі Причорномор'я, і пізніше Новоросією або Новоросійським краєм, який Росія навіть після 1917 року вважала органічною складовою частиною своєї держави. За межами цих трьох частин української землі знаходились західно-українські землі - Буковина, Галичина і Закарпатська Україна, котрі до середини 20-го століття ніколи не входили до складу Російської імперії. Об'єднання всіх цих окремих розрізнених територій в одну національно-територіальну цілісність, процес формування української національної території, котрий відбувається в 19-20 століттях, складає одну з найважливіших проблем української історії - проблему територіальну.

2. **Проблема політична**, де можна виокремити такі частини, як політико-юридичний статус західно-українських земель у складі Австрії, Польщі, Румунії і т.д.³, а східно і центрально-українських земель у складі Російської імперії, а також імперська політика по відношенню до України, реакція політичних і наукових кіл України на цю політику⁴.

Одним з найважливіших факторів, котрий впливав на українську історію 19-20 століть, було перебування українських земель в складі Російської імперії, а згодом Радян-

ської держави, централістична політика котрих була направлена на те, щоб не допустити створення таких значних національно-територіальних масивів, як Україна. Якщо російський уряд зберігає, виходячи з певних політичних і військово-стратегічних причин майже до кінця існування царської імперії комплекс Правобережної України, як "Юго-Западного края" зі спільним генерал-губернаторством, з великими відмінностями в суспільному ладі (наприклад, відсутність земств на Правобережжі, котрі були там запроваджені лише в 1911 році), то південна Україна, або "Новоросійський край" втрачає свою адміністративно-політичну єдність (генерал-губернаторство) у другій половині 19 століття, перетворюючись у три значні російські губернії, і зберігаючи лише подекуди стару назву Новоросія. Лівобережна Україна, втративши своє генерал-губернаторство ще в першій половині 19 століття, і також ставши трьома російськими губерніями, поступово втрачає і свою попередню назву - Малоросія, яка від другої половини 19 століття поступово розповсюджується вже на всю підросійську Україну, як Лівобережну, так і Правобережну. Ці адміністративні і термінологічні зміни означали досить багато, перш за все те, що саме і коли російський уряд міг вважати своїм, а що ще не міг.

3. **Проблема концептуальна.** З часів першої дискусії в 30-40-х роках 19 століття йде спір між прихильниками відновлення автономії - концепції державності малоросійської, яка еволюціонує в консервативну, і представниками концепції української або народницької, котрі вперше вийшли з терміном Україна, що тоді в Харкові почав з'являтися і був ще романтично-літературним (в 1840-х роках завдяки творам Шевченка термін став загальнонародним). Представники народницької концепції вважали, що українська аристократія, дворянство - це інший клас, який з точки зору народницької ідеології не має права працювати для України. Обидві концепції, а також концепція національно-державницька, яка виникла на початку 20 століття, зливалися, еволюціонували, впливали одна на одну, і, сприймаючи різні методологічні впливи, переміщувалися територіально, обираючи саме ту територію, де вони могли біль менш вільно

існувати і розвиватися⁵. Існування власної національної історичної думки "малих" націй перш за все залежало від пошуку і використання тої методології, яка найкращим чином для тої чи іншої концепції підходила (враховуючи політику домінуючої нації і необхідність вимушеного територіального переміщення), і слугувала дальшому розвитку їх національної історичної перспективи. У випадку з Україною ця перспектива розвивалася окремими вченими, котрі були вимушені шукати принагідно до розробки проблем історії України методологію не у безпосередньо політично домінуючих націй, а саме там і таку, котра найкращим чином підходила для обґрунтування схеми українського історичного процесу у його тій чи інакшій сепарації, уніфікації і легітимності⁶.

У цьому вищезмодельованому потрійному територіально-політично-концептуальному контексті ми будемо досліджувати періодизацію історії України в українській історичній думці 19-20 ст. Окрім власної формули: ідея - територія - альтернативи ми будемо застосовувати так званий генераційний підхід Карла Маннгейма і користуватимемося твердженням Мішеля Фуко про автономність історії науки від загальної історії.

Концепція генерацій нами застосовувалася при дослідженні основних етапів російської і української політичної і історичної думки в 19-20 століттях у взаємному відображенні⁷. Тут ми виходимо з того, що представники кожного нового "дійсного" покоління науковців в хронологічному вимірі, хоча і стоять на відмінних концептуальних засадах і належать до цілком протилежних теоретичних і ідейних напрямків, розробляють різні конкретно-історичні концепції і використовують різні філософські основи історичної науки, проте одночасно демонструють спільне 'space-time location' (часово-просторове розташування, використовуючи термін Карла Маннгейма)⁸ і презентують діаметрально протилежні точки зору на проблеми, що стосуються однієї генерації в одній країні і одному культурному просторі. Візьмемо для нашого аналізу твори представників ряду "дійсних генерацій" (в сенсі Маннгейма), української історіографії 19-20 ст., які працювали в контексті світобачень

романтизму, позитивізму, неопозитивізму, морфології історії, історичного матеріалізму і школи Анналів, і спробуємо порівняти їх погляди на проблеми схеми і періодизації історії України.

Як відомо, до 19-го ст. включно історія була провінцією літератури. Як окрема дисципліна вона постала лише тоді, коли її з літератури вилучили до розряду точних наук в середині 19-го століття. Саме в перші десятиліття 19-го століття зароджується історизм, або наукова історія. Цей процес розпочався на території Німеччини, де ми маємо розподіл на писання історії і трактування історії вже як науки. Останнє було пов'язане з іменем Леопольда фон Ранке, який висловив цілу низку різних вимог щодо написання історії: 1. історія починається тоді, коли ми маємо конкретні джерельні дані, які ми можемо перевірити; 2. історія, як і кожна наука має свою доказову вартість; 3. історія починається в різні часи, а не всюди в той самий час; 4. історія розвиває хід подій лінійно; 5. історія передає замисли діючих осіб і послуговується розповідною формою (а не цифровими і іншими аргументами); 6. історія обмежується лише культурними народами.

З іменем Ранке і Гегеля зв'язаний перший, романтичний етап у розвитку історії. З романтизмом постала проблема, як пов'язати історію людини з історією всесенної. В зв'язку з цим повстали різні філософські концепції, які виходили за рамки історії, і встановлювали ті чи інші закони. які давали можливість робити прогнози. Ранке ставив справу так, що кожен народ має безпосереднє відношення до бога. Після Ранке історія займається лише державами: для Гегеля в центрі уваги була політична історія, і він назвав свою дисципліну історіософією.

У відповідності з історіософією Гегеля була проведена і перша наукова періодизація української історії українським вченим. Здійснив її перший ректор Київського університету Михайло Максимович, який, створюючи послідовно базу для української ідентичності (автохтонність українців, окрема українська психіка і державна документація), запропонував наступну періодизацію історії України, яка і ґрунтувалась на принципі державної еволюції. Максимович виділив

наступні періоди: 1. Київська держава. 864-1240 рр.; 2. Київське князівство під татарським пануванням. 1240-1320; 3. Київське і Переяславське князівства приєднані до Великого князівства Литовського. 1320-1569. В цей період слід говорити про значну автономію українських земель, оскільки тривалий період князівством керували руські князі до смерті Симеона Олександровича або Олельковича. Згодом цю посаду займали русини, литвини, а за ними волиняни; 4. В результаті Люблінської унії українські землі Великого князівства Литовського переходять до Польщі. 1569-1654. Але і в цей період польський король зобов'язувався давати всі чини і посади жителям землі Київської; 5. Київсько-Переяславські землі або Україна разом з Запоріжжям повертаються до складу загального руського світу, обумовивши собі автономію. 1654-1764; 6. З 1764 року ліквідована Малоросійська Гетьманщина, створена Богданом Хмельницьким, яка складалась з Київщини, Чернігівщини і Брацлавщини⁹. Як видно з цієї періодизації Максимович використовував критерій зовнішньополітичної еволюції держав з особливим акцентом на статус українських держав або земель в цій еволюції-автономія, незалежність або повна залежність. Так була сконструйована перша, романтична періодизація історії України. Наступним за романтизмом етапом у розвитку світової історичної науки був позитивізм. При зв'язуванні сенсу історичного розвитку для позитивістів таким мірилом був закон. Засновник позитивізму Конт відкинув метафізичну історію і основним завданням історії вважав систематизацію знань, необхідність встановлення порядку і прогресу, як і в точних науках (концепція Дарвіна і т.п.).

Позитивісти не відкидали історизм, а вважали, що останній може лише підготовувати матеріал аналізу, який можуть зробити лише позитивісти, бо основне завдання науки позитивізму - це систематизація знань і закон. Позитивісти, як і кожен напрямок, теж мали свої крайності, оскільки прагнули зібрати всі можливі факти, і тільки на основі тих фактів доходили до законів, часто обмежувались збиранням усіх можливих матеріалів, з якими не могли дати собі раду. В тій масі фактів ускладнювалась можливість синтезу, і саме того, що позитивісти прагнули знайти - закони.

На ґрунті позитивізму українськими вченими була про-

ведена значна пошуково-дослідницька робота з історії України, яка привела до ряду періодизацій української історії. Тут, на нашу думку, слід, насамперед згадати періодизації історії України, здійснені М. Драгомановим, М. Ковалевським і М. Грушевським. У Драгоманова періоди української історії визначаються наступним чином: 1. княжо-міський період; 2. феодално-литовський; 3. пансько-польський; 4. царсько-російський з окремим періодом кайзерівським і конституційно-австрійським¹⁰. Як ми бачимо, ця періодизація побудована не лише на ознаках сепарації або інтеграції, а на ознаках політичної, соціальної і економічної еволюції, які відбувались в житті європейських держав на тому чи іншому періоді української історії. Драгоманов тут виходить з двох позицій або принципів. Перший принцип співвіднісся з його критерієм оцінки історичних явищ. Для Драгоманова - послідовника контівського позитивізму - таким критерієм оцінки історичних явищ була гердерівська ідея прогресу. Другий принцип - це розуміння історичного процесу як процесу універсального, скрізь однакового за своєю соціологічною суттю і неоднаковою лише за формами свого вияву. Тому Драгоманов оцінює історичні події лише на основі порівняльного аналізу з історією інших країн і народів з врахуванням європейської еволюції.

В системі історично-теоретичних поглядів М. Ковалевського періодизація всесвітньої історії так само посідала істотне місце. Розробляючи проблеми історичного розвитку і прогресу, Ковалевський приходив до висновку, що економічна еволюція людського суспільства проходить дві великі епохи. Перша - господарства безпосереднього споживання, розраховані на задоволення попиту, який пред'являє саме виробництво. Друга - це мінове господарство, яке опікується нагромадженням запасів, орудує капіталом і кредитом. Перехід від однієї епохи до іншої носить поступовий характер¹¹. Цій періодизації підпорядковуються і ідеї Ковалевського про перехід від родової організації до державної¹². Він вважає, що епосі безпосереднього споживання відповідає родова організація, а епосі мінового господарства - організація державна¹³.

Розробляючи свою схему всесвітньої історії, Ковалев-

ський виходив з того міркування, що історичну подію ніколи не можна пояснити однією причиною, оскільки вона є результатом багатьох причин, різних за характером і силою впливу. В той же час події або явища, які виникають, самі впливають на подальший хід історії. Виходячи з того міркування, що вся історія людства засвідчує прояв сфер солідарності, вчений зображав історичний прогрес у вигляді "ряду конкретних концентричних кіл, які являли собою більше чи менше розширення людської солідарності"¹⁴. Тому Ковалевський відносить до кожної стадії всесвітньої історії притаманну саме їй форму політичної організації - "свій особливий політичний лад". Так родовій стадії відповідає племінне князівство, феодалній - станова монархія, всестановості - спочатку цезаризм, який сприяє підйому народних мас, згодом дуалістична і парламентарна монархія і республіка, які в деяких країнах доповнюються референдумом і прямим законодавчим починком виборця¹⁵. Разом з тим Ковалевський, вибудовуючи схему всесвітньої історії, як і згодом Ясперс, вважав, що ніколи дослідники не знайдуть універсальної схеми або кінцевої причини розвитку суспільства. Лише конкретне вивчення певної події в історії, або історичного періоду може показати сполучення причин, що обумовили його виникнення або зміну.

Михайло Грушевський свою власну схему історії України в контексті загальноєвропейської історії виклав у праці "Звичайна схема "руської" історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства" (СПб., 1904). У цій статті Грушевський поставив питання про необхідність критичного переосмислення пануючої російської схеми історії Східної Європи. Зокрема, він вказав на несправомірність старої історії південних племен, київської держави, з її власним соціально-політичним ладом, правом і культурою з історією Володимиро-Московського князівства XIII-XIV ст. таким чином, нібито останнє було її продовженням. На думку вченого, київська культура була породженням однієї народності - українсько-руської (української - В.П.), Володимиро-Московська - інша, великоруської¹⁶. У висунутій Грушевським схемі історії власне української державності стверджується, що спадкоємницею Київської Русі у XIII ст. була Галицько-Волинська, а в XIV-XVI ст. - Литовсько-Польська держави.

Натомість московська держава виросла на своєму власному корені, і хоча "київський уряд пересадив на великоруські землі форми державно-політичної будови, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, проте на цій основі ще не можна вмістити Київську державу в історію великоруської народності¹⁷.

Слід зазначити, що в епоху, коли формувались історичні і політичні погляди Грушевського, російська історіографія встигла не тільки опрацювати, але й значною мірою канонізувати певну схему історичного процесу Східної Європи, яку Грушевський називає "звичайною схемою руської історії". Вона базувалась на тій ідеї, нібито гегемоном історії є єдиний російський народ (тобто, по суті, народ великоруський), який спільними зусиллями створив на великій східноєвропейській рівнині могутню російську державу, що об'єднала всі східнослов'янські і навіть неслов'янські племена, захопила величезні території, які займали інші народи і держави Європи і Азії. У цій схемі історії України відводилося досить скромне місце, більше того, навіть заперечувалося саме існування окремого українського народу, самостійність його історичного буття, право на вільний національний та державний розвиток. Аналогічну історичну схему, орієнтовану на гегемонію польського народу і польської державності, створила польська історіографія.

В результаті, за Грушевським, залишаються без початку обидві народності і великоруська, і українська, окрема історія якої, таким чином, починається лише з XIV-XV ст. Замість панівної схеми руської історії Грушевський пропонує власну схему, в котрій кожній з трьох східнослов'янських народностей відводиться належне місце в загальній історії східного слов'янств. На його думку, треба побудувати не "історію Росії, тобто джерела всього того, що коли-небудь відбувалось на її території, і всіх народностей та племен, що її заселяють", а "історію народностей руських або східнослов'янських"¹⁸. Вже тут Грушевський виходить з окремішності і невід'ємних прав кожного народу на свою історію, протиставляючи загальній схемі ідею необхідності більш глибокого дослідження історії кожної з народностей як окремої етнічної спільності. Та-

ким чином, національність, на думку Грушевського, має бути основою і ґрунтом для політичного, економічного і культурного розвитку, і служити основним критерієм для виведення схеми і періодизації історії України.

Наступним етапом у розвитку світової історичної науки, стимул для якого дав позитивізм, була спроба творити морфологію культурного розвитку, який заступає історію. Тут було дві великі спроби - з однієї сторони Освальд Шпенглер, з другої - Арнольд Тойбні. Їх обох не задовольняло лінійне трактування історії, і тому мірилом вартості для своїх занять і знаходження сенсу історичного розвитку вони брали не поодинокі держави, а культури, і намагались обняти культури заселеної землі, обмежуючись невеликою кількістю цих культур для свого аналізу. Шпенглер створив концепцію гомології, на основі якої можна було брати явища з різних періодів, якщо вони подібні своєю формою, і на основі цього творити синтезу¹⁹. У своїй концепції Шпенглер виділяв чотири "одночасні" епохи духовного життя: індійська культура (з 1500 р. до Р.Хр.), антична культура (з 1100 р. до Р.Хр.), арабська культура (з 0 р.), західна культура (з 900 р.). Виділяючи певні стадії, які проходять ці культури, Шпенглер хоча і виділяє на стадії розпаду імперіалістичного механізму "Візантинізм", проте не лише знаходить місця в своїй класифікації для України, але навіть і для Росії²⁰.

Еволюцію поглядів на наукову діяльність Тойбні можна умовно поділити на три періоди: 1.1910-ті роки, коли він в традиціях тогочасної історіографії за одиницю історичного розвитку вважав національну державу; 2.1920-1940-ті роки, коли одиницею історичного розвитку в нього вже була цивілізація, як конкретний просторово-часовий регіон, до якого входила група країн з спільними духовними особливостями; 3.1950-1960-ті роки, коли за одиницю історичного розвитку він бере вже релігію і церкву, а в останній період своєї творчості переносить увагу з окремих локальних цивілізацій і "вищих релігій" на історію людства. Згідно з концепцією Тойбні не існує єдиної історії людства, а є тільки історія окремих своєрідних і замкнених цивілізацій (спочатку він виділяв 21 цивілізацію; згодом - 13). Досліджуючи феномен цивілізацій як замкнених суспільств, Тойбні виділяє декіль-

ка характерних ознак, що дають змогу їх класифікувати: "вселенська церква є основною ознакою, яка дає можливість попередньо класифікувати суспільства одного виду. Іншим критерієм для класифікації суспільства є ступінь віддаленості від того місця, де це суспільство спочатку виникло. Поєднання цих двох критеріїв дає змогу знайти загальну міру для розміщення суспільств на одній шкалі, для визначення місця кожного з них у безперервному процесі розвитку". Тойбні зазначав, що кожна цивілізація проходить у своєму розвитку стадії виникнення, зростання, надлому та розпаду, після чого вмирає, поступаючись місцем іншій. Вважаючи соціальні процеси, які послідовно відбуваються у цих цивілізаціях, аналогічними, Тойбні намагався виробити на цьому ґрунті деякі емпіричні закони суспільного розвитку, що дають змогу передбачити головні події і у сучасному світі. На сьогодні, за теорією Тойбні, залишилося п'ять основних цивілізацій: китайська, індійська, ісламська, російська і західна.

Концепції Шпенглера і Тойбні, як і неопозитивістські соціологічні концепції. Так само знайшли свою реакцію в українській історичній науці. Ця остання відповідь українських вчених (після цього світова і українська історична наука пішли різними відсепарованими політичними бар'єрами шляхами) на чергове осмислення проблем всесвітньої історії українською наукою, була здійснена в роботах Степана Томашівського і Мирона Кордуби.

Ще не будучи знайомим з працями Шпенглера, і знаходячись під впливом його попередника Мейера, а також російського неопозитивіста Р.Віппера та італійського історика Гуільємо Ферреро²¹, С.Томашівський вже в 1915 році спробував окреслити основні етапи української історії²². Тут з точки зору "історичного процесу відокремлення і усамостійнення української народності" Томашівський виділяє два основні етапи: перший - Галицько-Волинський і другий - гетьманщини, де другий період є наслідувачем першого в політичній і культурно-релігійній сфері. Релігійно-культурне відокремлення відбувалося через відмежування галицької, а за нею і київсько-галицької метрополії і посередництвом найбільшого здобутку - унії української церкви з Ри-

мом. Третьою за політичною і релігійно-культурною формою національного відокремлення Томашівський називає мовну форму, яка надала українській народності остаточний рис національно-культурної індивідуальності²³. Під впливом Освальда Шпенглера Томашівський дає не лише перевірку основних постулатів вченого на історичному матеріалі, але й виводить дещо відмінну від Михайла Грушевського схему української історії. У цій схемі Томашівський використовує не лише виведені Шпенглером для аналізу всесвітньої історії поняття "візантинізму" і "Заходу", але й такі поняття, як "розуміння історії, як історії великих залежностей", "ідеї долі і принцип причинності в історії", "пояснення смислу падіння, життя і смерті в історії"²⁴. Саме під цим впливом Томашівський дає характеристику основним періодам української історії, як він їх розуміє. Вже в своїй праці "Українська історія", доведеної до Люблінської унії 1569 року, Томашівський відзначив, що перехід від одного до іншого періодів історії України відбувався під впливом зовнішніх сил, що спричиняло відсутність внутрішньої органічності періодів, а також під впливом чисто географічних великих залежностей, зокрема залежності від Чорного моря, яке відіграло вирішальну роль в українській історії, залежності від степу і т.і.²⁵ Київську Русь Томашівський, на відміну від Грушевського, не відносить до етапів власне української історії, називаючи її Варяго-Руською державою, спільною для всієї трьох народностей. Запровадження християнства у давньоруській державі мало і позитивні, і негативні наслідки для майбутнього, оскільки відбувалось при занепаді візантійської культури і відповідно спробах руської церкви втримати державну єдність, що в свою чергу призвело до втрати політичної і національної самостійності. Смысл падіння Варяго-Руської держави Томашівський пояснює також упадком родового старшинства і внутрішньою князівською боротьбою за родовий чи вітчизняний принцип володіння. Перший акт розкладу Варяго-Руської держави відбувся вже в 1054-1113 роках, коли в боротьбі наслідників Володимира Мономаха - Ізяслава Мстиславовича і Юрія Долгорукого виявився історичний українсько-московський антагонізм у прагненні заволодіти Київщиною²⁶.

Першим етапом власне історії України Томашівський на-

зиває історію Галицької і Волинської земель, яку він вважає суто українською історією і розглядає окремо від історії давньоруської держави. Нова, Галицько-Волинська держава, яка утворилася після остаточного розпаду спільної для всіх трьох народностей Київської Варяго-Руської держави, об'єднала вже тільки суто українські землі. Томашівський називає князя Романа творцем першої української держави, основою якої стала Галичина - перша українська земля, що відокремилась від загальноруської держави²⁷. Згідно Шпенглерівського розуміння історії, як історії великих залежностей, Томашівський оцінює особливе значення Галицько-Волинської держави в історії України з огляду її п'яти основних історичних впливів на майбутнє українського народу²⁸.

Наступним періодом української історії, за Томашівським, був період литовський (з середини 14 ст. до Люблінської унії 1569 р.). Литовську експансію на українські землі вчений оцінює як таку, що призвела до української колонізації новоприєднаних Великим князівством Литовським земель і їх політичного розвитку. У повстанні князя Михайла Глинського Томашівський узгадував зародження нового етапу української державницької думки - змагання до відокремлення українських земель від Литви. Взагалі литовський період української історії Томашівський оцінював позитивно, підкреслюючи на основі Шпенглерівського принципу причинності факт об'єднання за цей час більшості українських земель, їх українську колонізацію, звільнення від татарського панування. Смісл падіння литовської державної ідеї спричинила, на думку Томашівського, боротьба пропольської і промосковської політичних ліній²⁹.

Наступний, польський період української історії Томашівський оцінював вже амбівалентно, диференціюючи його позитивні і негативні наслідки. Негативними наслідками було пригнічення Польщею української культури і церкви, національний та релігійний гніт, відсутність економічного розвитку, належної оборони з боку Речі Посполитої, прийняття польських правно-політичних порядків. Корисними наслідками польського періоду було об'єднання українських земель в одну цілість і політичне відокремлення від Білої Русі при майже повній відсутності московських впли-

вів (особливо після розриву церков у 1458 році). Це сприяло національно-культурній кристалізації української народності під впливом західноєвропейської культури³⁰. Ця кристалізація визначила появу і наступного періоду - козацького.

Козацький період, або період Гетьманщини (1569-1783), на думку Томашівського, наповнювала основна ідея, джерело якої лежало в усвідомленні необхідності об'єднання втрачених українських земель на користь Польщі з втраченими чорноморськими степами на користь Кримського ханства. Ця ідея поділялась не всіма козацькими ватажками. Так, на думку Томашівського, сам Хмельницький в 1648 році не мав на меті об'єднати українські землі і створити незалежну українську державу. Зародження ідеї самостійності української держави Томашівський пов'язував з планами семигородського князя Юрія І Ракоці, який домагався польської корони, одночасно бажаючи забезпечити престолами і своїх синів: молодшому Сигізмунду передати Семигородське князівство, а старшому синові Юрію - українське князівство у подвійній залежності від Польщі і Туреччини. Зародження ідеї самостійності української держави Томашівський вбачав у семигородських політичних колах, і план Ракоці назвав першим в європейській політиці конкретним проектом створення української державності, котрий "не був твором фантаста, лише опирався на зовсім реальним політичним думанню"³¹. Томашівський вважав, що головною ідеєю гетьмана була політична і культурна автономія в межах польської держави, визнаючи його орієнтацію як засадничо польською. Цій ідеї гетьман залишився вірним протягом всього життя³². Переяславську угоду Томашівський вважав фатальною, бо вона призвела до поділу українських земель між двома державами³³. Це привело до наступного, бездержавного, найбільш регресивного етапу української історії. Це призвело Україну до все більшої залежності від Москви, що дескруktivно вплинуло на її історію. Заходи московської держави привели до загарбання українських земель і оформлення ідеології Третього Риму, які історик оцінює однозначно негативно. "Політичне і культурне об'єднання з Московщиною, - пише він у відкритому листі до В.Липинського, - знищило можливість створення національно-української католицької церкви, окремої від польського латин-

ства і московського православ'я³⁴.

Принцип причинності і інші вищенаведені ідеї Шпенгера, а також концепція Тойбні, де одиницею історичного розвитку визначається цивілізація, як конкретний просторово-часовий регіон, до якого входила група країн з спільними духовними особливостями³⁵, дозволили Кордубі почати свою періодизацію власне української національної історії з ще більш пізнього періоду, ніж Томашівський. Поділяючи думку Тойбні про те, що декотрі суспільства мають бути дочірніми стосовно інших, Кордуба виводить збереження неперервності української історії від литовського періоду. Першим періодом власне української національної історії, за Кордубою, був литовський період. Саме тоді, на думку Кордуби, відбулося відірвання північно-західних руських територій від зв'язку з іншими руськими землями і об'єднання їх у Литовській державі в другій половині 14-го століття, що стало вирішальним чинником у творенні української нації³⁶. Кордуба вважає Литовську державу спадкоємницею Галицько-Волинської держави, підкреслює, що саме в литовський період Україна ввійшла в коло західноєвропейських культурних впливів, що спричинило в українській психічній структурі створення національного типу, подібного до західних³⁷. Наступні періоди Кордуба характеризує практично тотожними оцінками з С.Томашівським.

Синхронно з морфологією історії у світовій історичній науці розвинулась і теорія та методологія школи еліт. Методологію школи еліт, розроблену в Італії соціологами Гаetano Моска (1858-1941) і Уільфредо Парето (1848-1923)³⁸, в українську історичну науку привніс В'ячеслав Липинський³⁹. Методологія школи еліт, якою користувався В.Липинський виходила з наступних засадничих положень: 1. інтерес до лідерських груп суспільства, функцією яких є регулювання соціальних систем; 2. трактування суспільства як свого роду піраміди, вершину якої складає соціально-політична еліта; 3. узагальнення історії крізь призму ідеї постійної "циркуляції еліт", тобто динамічного процесу постійної рівноваги і оновлення владних еліт; 4. розуміння еліт як меншостей, що витворюють найбільш

здібну до історичної ініціативи частину суспільства, спроби усвідомлено визначати напрями соціальної, політичної і культурної орієнтації, і саме тому формують його керівний прошарок, беручи на себе обов'язок виконання певних загальнонаціональних завдань; 5. строге розграничення традиційних еліт (аристократія, духовенство), і еліт ситуаційних, як просто носіїв впливу⁴⁰.

В'ячеслав Липинський своєї спеціальної періодизації історії України не дав. Однак на основі аналізу його творів можна прослідкувати, що він іменував той чи інший період української історії в зв'язку зі своєю концепцією еліти і її політичної культури⁴¹, де історичний процес в князівський період визначали князі київські і галицькі і князі дружинники, в період козацький - шляхта⁴². Якщо основи Русі заклали варяги, завдяки котрим почалась уніфікація і організація держави, яка опиралась на князівські дружини, то козацька Україна бере свій початок від активних елементів, що просочувались з Заходу через Польщу і Литву. Асимілюючись з українцями, вони спричиняють процес відділення українського племені від великоруського і тим самим засновують український консерватизм, "маючи з кров'ю предків успадкований інстинкт до створення своєї влади і своєї держави". Такими будівничими-організаторами української держави, які об'єднали довкола себе місцеві українські сили, Вячеслав Липинський називає представників польської українізованої шляхти, в минулому так званих "політичних поляків" - Б.Хмельницького, П.Сагайдачного, С.Кричевського, І.Богуна, Ю.Немирича, І.Виговського, І.Мазепу, П.Орлика, П.Калнишевського і інших. "Нація українська існувала лише тоді, коли суспільні національні аспірації реалізовувались тим способом, що їх приймали за своє ті люди, котрі хотіли і могли завоювати собі на українській землі політичну владу і створити державу"⁴³. Таким чином, Липинський вважає "істинною" історією України лише ті періоди, коли вона мала більш менш суверенний характер, проводячи зв'язок періодизації історії України з наявністю або відсутністю на її території елітних сил, які були в змозі відстоювати її національну незалежність і проводити в цьому напрямі боротьбу⁴⁴.

В цей час на Радянській Україні марксистський вчений

Матвій Яворський в своїх багаточисленних виданнях загальноючих курсів історії України, котрі були надруковані в 1920-х роках, зокрема в короткому курсі історії України, який витримав п'ять видань і став у зазначений період практично єдиним посібником з історії України в СРСР, намагався перенести історію України в марксистські схеми⁴⁵. Якщо Яворський визнавав, що минуле України лише в певні історичні етапи входило в загальнооруський (а для деяких регіонів - в загальнопольський або австрійський) процес⁴⁶, то його опоненти зі школи академіка М.Покровського цієї окремішності вже не визнавали, а говорили про негайне офіційне проголошення всерадянського суспільства з історичною схемою вічної українсько-російської єдності⁴⁷. Ця єдність обґрунтовувалась на основі методу історичного матеріалізму. Якщо в теорії Маркс сприйняв Гегелівську концепцію діалектики і його іраціональну теорію "історичних-неісторичних народів", то метод історичного матеріалізму виходив з наступних концептуальних положень: 1. причинна залежність всіх суспільних явищ від економіки; 2. погляд на всесвітню історію, як на боротьбу класів; 3. трактування історії не як науки для себе, а як дороги для здобуття влади; 4. узгляднення людини в історії виключно з матеріалістичної точки зору з підпорядкуванням ідеї природним факторам і т.і.⁴⁸

Створення нової схеми "руської" (або східноєвропейської) історії, котра знову стала "звичайною" (подібно на ту, проти якої виступав Грушевський, хоча вже і в іншій іпостасі історичного матеріалізму), було здійснено як результат реакції радянської Москви на відому схему історії східної Європи, виведену М.Грушевським⁴⁹. Ця схема в радянських умовах стала обов'язковою для всіх радянських істориків. Разом з тим, хоча радянська схема і періодизація історії України набула тотально-обов'язкового значення в умовах СРСР, проте ряд істориків спромогався в умовах цієї схеми приходити в результаті своїх наукових досліджень до висновків, що не цілком збігалися з основними постулатами цієї схеми, як, наприклад, академік І.Крип'якевич, котрий до 1965 р. керував Інститутом суспільних наук у Львові, хоч і не мав помітного впливу в за-

гальноукраїнській історичній діяльності, тим не менше спромігся поставити в умовах своєї теми - українська козацько-гетьманська держава 17-18 ст. питання про "процес створення української державності"⁵⁰, про "державне керівництво козацької старшини"⁵¹, що "в цілому територія України перебувала під владою Запорізького війська"⁵², "на території України виник новий державний апарат, прототипом якого були установи, що існували на Запорозькій Січі"⁵³, що "весь державний апарат очолювався гетьманом і що Хмельницький здобув собі такий авторитет, що фактично його влада була непорушною"⁵⁴, що "Хмельницький бажав забезпечити спадкоємство гетьманства для своїх синів - спершу для Тимоша, пізніше - для Юрія"⁵⁵, "очолював процес складання української державності"⁵⁶ у своїх зовнішньо-політичних відносинах був "представником незалежної держави", що "погоджувався на договір з Портою на рівних правах"⁵⁷, "треба дивуватись, як він сміливо і наполегливо вводив маловідому до того часу Україну в коло держав, які відігравали значну роль в міжнародному житті"⁵⁸, і, нарешті, що Московська держава визнавала нове політичне становище України спочатку де-факто (лютий 1651 р.), а згодом і де-юре (жовтень 1653 р.)⁵⁹. Частково концепцію Крип'якевича повторив і інший український радянський дослідник Ф.П.Шевченко, який вважав, що "за своїм характером Україна вже в роки війни була аристократичною республікою"⁶⁰. Ф.П.Шевченко також був автором відомої статті про причини повернення Михайла Грушевського на Україну в 1924 р.⁶¹, яку йому спочатку запропонували написати, і невдовзі за неї ж переслідували. Щодо більш пізнього періоду української історії В.А.Смолій спромігся провести суперечливі традиційній радянській трактовці українсько-польських стосунків як виключно класового конфлікту між польськими землевласниками і українськими селянами думки про те, що до складу польського офіцерського корпусу очолюваного Т.Костюшком "служили офіцери українського походження"⁶², що "серед осіб, яких відповідно до указу Катерини II від 20 червня 1795 р. було покарано за участь у польському заколоті, були українці-міщани і православні священики Правобережної України"⁶³, і що

“після поразки повстання виникають таємні гуртки уніатського духовенства та шляхти, у місцевих українських поміщиків переховується значна частина польських військово-службовців та шляхти, які відмовились скласти присягу, створюються переважно пункти зброї і військового спорядження, проводиться масова агітація серед шляхти і населення”⁶⁴. В цей час у західній історіографії як реакція проти історії, яка концентрувалась на політичному розвитку (Ранке, Гегель), з однієї сторони, і морфології культури (Шпенглер, Тойбні), з другої сторони, постала школа анналістів. Перша генерація школи Анналів (Марк Блок, Люсьєн Февр) - вони виступали проти переваги політичної історії, географії, оповідної форми, і в центр уваги ставили соціально-економічний розвиток, аналіз. Вони стояли на точці зору, що може бути тільки тотальний підхід до історичних фактів, і що треба всі ці факти, які сприяють тотальному розглядові, зібрати до купи. При цьому вони обмежувалися лише тими фактами, які були потрібні для тотального розгляду, а інші відкидали. Основним завданням у них було встановити діалог з джерелом, навчитися запитувати джерела. Не менш важливим завданням вони вважали необхідність на основі діалогу з джерелом досліджувати ментальність даного суспільства, тобто колективну психологію.

Друга генерація школи Анналів (Бродель) встановлює ритм перемін, в якому вирізняється час довготривалий і час короткотривалий. На їхню думку, історія проходить трьома ритмами різних перемін: 1. географічний час - переміни, що вимагають довшого тривання; 2. коротші переміни, які складаються в економічні і демографічні цикли (суспільний час); 3. індивідуальні зміни, які можна прослідкувати в системі даного циклу (індивідуальний час).

Третя генерація школи Анналів повертається до попередніх можливостей історії, але вже іншим способом. Жорж Дебю вживає жанр біографії, де біографія не є для нього інформативною про кар’єру даної людини, але використовується зв’язана з біографією ситуація, щоб з’ясувати цілу структуру суспільства, і як поодинокій людині в тій структурі можна було діяти. Подається ніби-то опис однієї людини, або битви, але насправді показується, яка навколо цього була іс-

торія, і які існували суспільні, економічні, демографічні складності проблеми. Інший представник третьої генерації - Ле Гоф і ціла низка других представників концентрують свою увагу на масовій свідомості, колективному образі світу. Ле Гоф доводив, що час є релятивним: тобто був період, коли мали справу з релігійним часом, є час купця, торговця і т.і., а також різні пов’язані з цим проблеми.

В час розвитку школи Анналів проблеми схеми і періодизації історії України в зарубіжній історіографії розробляли І.Лисяк-Рудницький і О.Пріцак. Якщо Лисяк-Рудницький прийшов до ідеї періодизувати історію України у відповідності з епохальним поділом європейської культури: античність, середньовіччя, новітній час, однак не подав ані методологічних підстав, ані концептуалізованого наукового обґрунтування правомірності такої періодизації, оскільки, як він сам зауважив, що не буде “намагатися детально розробити запропоновану схему періодизації”⁶⁵, то Пріцак подав ряд міркувань з цього приводу саме в руслі теорії і методології школи анналістів.

Пріцак, відкинувши теорії Дільтея, Кроче і Тойбні, застосував теорію школи Анналів і метод діалогу з джерелом Марка Блока при написанні своєї праці з давньої Русі⁶⁶, а також спробував на зразок Фернана Броделя, який написав вищезитовану книгу “Що таке Франція?”⁶⁷, поставити аналогічні концептуальні завдання і для історії України в своїх доповідях, виголошених на науковій конференції, присвяченій 30-літтю УВАН в США⁶⁸, і на 1-му Конгресі Українців в Києві в 1990 році⁶⁹.

ВИСНОВКИ

Схеми історії України, побудовані на основі ірраціонального романтичного світобачення, були покликані відсепарувати українську історію від історії домінуючих націй. Ці схеми і періодизації, кульмінацією яких стала схема Грушевського, безперечно виконали свою, необхідну для кожного поступального розвитку національної історичної науки роль. Якби цього не зробили Грушевський, його попередники і послідовники, тобто ми - сучасні українські дослідники всесвітньої і української історій, займалися б не інтеграцією української історії у світову, а тією ж сепарацією. Про-

те вже сам Грушевський прийшов до висновку, що створення схем і періодизацій історії України без ширшого контексту всесвітньої історії, залишиться неповноцінним, хоча і не розвинув, як ми побачили, цих своїх ідей далі схем і проєктів. Ті вчені, які створювали схему і періодизацію історії України на основі не ірраціонального "перевертання" світобачень Гегеля-Маркса, а на основі раціональних конструкцій, водночас намагалися відразу укласти їх у ширше бачення періодів всесвітньої історії. Тут у нас були дві більш менш завершені великі спроби - Драгоманова на основі позитивістичної перадижки і Ковалевського на основі неопозитивістичної, оскільки Томашівський на основі світобачення морфології історії і Прицак на основі парадигм школи Анналів (як і Грушевський в своєму розумінні необхідності перейти до нового етапу - вже не сепарації, а погодження зі світовою історією), не пішли далі постановки проблем і начерку підвалин для можливих схем і періодизацій. Оскільки нам - українським історикам сьогодення, у майбутньому написанні всесвітньої історії з особливим узагальненням історії української доведеться не лише опиратись на величезний досвід, нагромаджений науковцями світу, які зуміли інтегрувати свої національні історії у світову, але й, насамперед, і на власний, вітчизняний досвід, тут нам стануть в пригоду не лише не реалізовані плани, схеми і начерки Грушевського з цього приводу, але й попередні раціональні спроби реального вирішення цього завдання, які хоча і були здійснені біля ста років тому.

На жаль обидві раціональні спроби поєднання української і світової історії, на які спромоглася наша історична наука в особах Драгоманова і Ковалевського, побудовані вже на антикварних для досягнення цієї цілі на межі 20 і 21 століть світобаченнях - позитивізмі і неопозитивізмі. Хоча шлях, який вони проторували і напрямок їх думок був, на нашу думку, єдино правильним. Слід зазначити, що під кінець життя навіть такий ірраціоналіст, як І.Лисак-Рудницький, як і колись М.Грушевський, прийшов до ідеї періодизувати історію України у відповідності з епохальним поділом європейської історії. Проблема створення схеми і періодизації історії України в контексті світової іс-

торії на основі раціональних наукових світобачень остаточно може вирішитися лише після написання раціональної і атрактивної історії світу, яка, в свою чергу, дасть можливість вивести і взаємообумовлену схему і періодизацію і світової історії і історії України.

¹ Схема вперше була опублікована у відомій роботі Михайла Грушевського "Звичайна схема" Руської історії і справа раціонального викладу історії східного слов'янства //Сборник статей по славяноведению. СПб., 1904. С.298-304; Англомовний переклад цієї статті див.: М.Hruschewskyj. The Traditional Scheme of Russian History and the Problem of a Rational Organization of the East Slavs. /Ed. by A.Gregorovich //Slavistica. Winnipeg 1966. № 55. P.7-16; The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. New York 1952. Vol.2. P.355-364.

² Andreas Kappeler. Aspekte der ukrainischen Nationalbewegung im 19. und fruehen 20. Jahrhundert // Guido Hausmann, Andreas Kappeler (Hg). Ukraine. Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates. Baden-Baden, 1993. S.70-71; Rudnytsky I.L. The Role of the Ukraine in Modern History // Slavic Review. 1963. № 22. P.196-216; Pritsak O, Reshetar I. The Ukraine and the Dialects of Nation-Building, // Slavic Review. 1963. № 22. P. 216-256.

³ Bihl W. Die Ruthenen // Die Habsburgermonarchie. 1848-1918. Band 3: Die Volker des Reiches. Wien, 1980. S.555-584; Markovits A.S. Sysyn F.S. (ed.). Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. Cambridge, 1982.

⁴ Andreas Kappeler. Russland als Vielvölkerreich. München, 1993; Kleine Geschichte der Ukraine. Munhen, 1994; David Saunders. The Ukrainian Impact on Russian Culture. 1750-1850. Edmonton, 1985; Marc Raeff. Ukraine and Imperial Russia // Ukraine and Russia in the Historical Encounter / Ed. by Peter Potichnyj. Edmonton, 1992. P.69-85.

⁵ Про ці концепції, що оформили в своїй цілісності основні напрямки історичної і політичної думки інтелектуальної історії України див.: Потульницький В.А. Історія української політології. Концепції державності в українській історико-політичній науці. К., 1992. С.42-227; Його ж. Нариси з української політології (1819-1991). К., 1994. С.82-316.

6 Про схеми різних методологічних впливів на українську історичну і політичну думку див.: Потульницький В.А. Теорія української політології: курс лекцій. К., 1993. С.170-176; Potul'nyc'kyj V. Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung des historischen Denkens in der Ukraine im. 19 Jahrhundert //Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 1997. 46 (4). S.475-499.

7 Potulnyc'kyj V. The Image of Russia and Russians in Ukrainian Political Thought (1860-1945) //Quest for Models of Coexistence. National and Ethnic Dimensions of Changes in the Slavic Eurasian World /Ed. By K.Inoue and T.Uyama. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 1998. P.163-180; Idem.: The Image of Ukraine and Ukrainians in Russian Political Thought (1860-1945) //Acta Slavica Japonica. 1998. Tomus XVI. P.1-29.

8 Karl Mannheim. The Problem of Generations //Essays on the Sociology of Knowledge. London, 1951. P.302-304.

9 Максимович М. Нечто о земле Киевской //Украинец. К., 1864. С.5.

10 Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Львів, 1892. С.37.

11 Ковалевский М.М. Краткий обзор экономической эволюции и подразделение ее на периоды. СПб., 1899. С.28; Його ж.: Развитие народного хозяйства в Западной Европе. СПб., 1899. С.23-24.

12 Ковалевский М.М. Взаимоотношение свободы и общественной солидарности //Интеллигенция в России. СПб., 1910. С.77.

13 Ковалевский М.М. Прогресс //Вестник Европы. 1912. № 2. С.232-235.

14 Ковалевский М.М. Современные социологи. СПб., 1905. С.108.

15 Ковалевский М.М. Социология. СПб., 1910. Т.1. С.51.

16 Грушевський М. Звичайна схема "руської" історії... //Статьи по славяноведению. СПб., Вып.1. С.2.

17 Там само. С.2-3.

18 Там само. С.5.

19 Освальд Шпенглер. Закат Европы: В 2 т. М., 1997. Т.1. С.157; М., 1997. Т.2. С.51.

20 Таке явище, як "Візантинізм" Шпенглер повністю відокремлює від Заходу і його культури. Там же. Т.1. С.77-84; Т.2. С.94-95.

21 Див. розділ 2 цієї статті.

22 Tomashivs'kyj S. Die weltpolitische Bedeutung Galiziens. Munchen, 1915. Більш пізні і допрацьовані українські версії див.: Томашівський С. Королівство Галичини і Володимирії //Діло. Львів, 1916. Ч.104. С.2-3; Його ж.: Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер. Львів, 1918 (рукопис) //ЦДІА України у Львові. Ф.368. Оп.1. Спр.11. Арк.1-60.

23 Tomashivs'kyj S. Die weltpolitische Bedeutung Galiziens. S. 1-18.

24 Освальд Шпенглер. Т.1. С.77-84; 159-16, 167; 177-180.

25 Томашівський С. Українська історія. Львів. 1919. С.1-2, 6-8.

26 Там само С.7.

27 Там само С.89, 90.

28 Там само. С.111-112. Див. також про концепцію Томашівського: Потульницький В.А. Історія української політології. С.119-126; 152-162.

29 Там же. С.130-140.

30 Там же. С.140-150. В польському періоді Томашівський особливо позитивно оцінював значення Берестейської унії, котра стала в обороні української національно-політичної ідеї і зцементувала незмінність української етнографічної території Галичини до кінця 16 століття. Див.: Томашівський С. (С.К-ий). В сітях пересуду //Політика. Львів, 1926. Ч.5-6. С.73-75. Ідентифікація псевдоніму Томашівського С.К-ий належить дослідниці Надії Халак. Див.: Н.Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського: Дисертація... канд.істор.наук. К., 1997. С.94.

31 Томашівський С. Межи Пилявцями і Замостем //Жерела до історії України-Руси. Львів, 1913. С.72-73.

32 Томашівський С. Війна й Україна //Вісник Союзу Визволення України. Відень, 1915. Ч.29-30. С.2-3; Ч.47-48. С.1-2; Ч.51-52. С.1-2; Ч.53-54. С.1-2; Ч.59-60. С.1-2.

33 Там же. Ч.51-52. С.1.

34 Томашівський С. Сучасні авторитети й історичні герої //Нова зоря. Львів, 1929. Ч.63. С.3.

35 Тойбни А.Дж. Постигение истории. Сборник. М., 1991. Тойбні, на відміну від Шпенглера, у якого ізольованість культур одна від одної є повною, стверджував, що співвідношення між цивілізаціями, бодай зовнішні, становлять складову частину досвіду самих його цивілізацій. Див.: Колігвуд Дж. Ідея історії. К., 1996. С.253.

³⁶ Кордуба М. Найважливіший момент в історії України // Літературно-науковий вісник. 1930. Кн.6. С.439-546.

³⁷ Кордуба М. Початки української нації (У відповідь Українському історико-філологічному товариству в Празі) // Діло. Львів, 1930. Ч.286. С.2-3.

³⁸ Mosca G. Elementi di scienza politica. Bari, 1953.: Storia delle dottrine politiche. Bari, 1964; Idem.: Teorica dei governi e governo parlamentare. Milano, 1968: Pareto V. The Mind and Society. New York, 1963: Idem.: Transformazioni della democrazia. Rocca San Casciano, 1929: Idem.: Trattato di sociologia generale. Firenze, 1923.

³⁹ Про історичні погляди В.Липинського див.: Потульницький В.А. Обзор фондов украинки Восточноевропейского архивного института в Филадельфии, Австрийской национальной библиотеки в Вене // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. Тезисы докладов 5-й Всесоюзной конференции. (30 мая-1 июня 1990 г.) К., 1990. С.142-145; Його ж.: Концепція української державності в творчості В'ячеслава Липинського // Українська еміграція: історія і сучасність. Львів, 1992. С.339-359; Його ж.: Політична доктрина В.Липинського // УІДЖ. 1992. № 9. С.37-45; Його ж.: В.Липинський і проблема політичної культури // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. К., 1993. С.123-138; Його ж.: Вячеслав Липинський - політолог // Вячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна / Ред. Ярослав Пеленський. К.; Філадельфія. 1994. С.103-115 та інші.

⁴⁰ В сучасній українській історіографії теорія еліт найбільш вдало, на нашу думку, просистематизована в роботах Н.Яковенко. Див.: Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця 14 до седени 17 ст. (Волинь і Центральна Україна). Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. К., 1994. С.1-9; Її ж.: До питання про методологію вивчення історії України // Генеза. Філософія. Історія. Політика. К., 1996. № 1(4). С.118-123.

⁴¹ Pelenskyj J.V. Lypynskyj and the Problem of the Elite // Harvard Ukrainian Studies. Special Issue "The Political and Social Ideas of V.Lypynskyj". 1985. Vol.IX. № 3/4. P.326-341.

⁴² Липинський В. Хам і Яфет // Сучасність. К., 1992. № 6. С.64.

⁴³ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1929. С.387-388.

⁴⁴ Див.: Липинський В. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії. Лубни, 1917. С.6-7.

⁴⁵ Див.: Яворський М.І. Нарис історії України. К.; Харків; Катеринослав, 1923-1925. Вип.1-3; Його ж.: Історія України у стислому нарисі. Харків, 1928; Його ж.: Коротка історія України. Харків, 1928.

⁴⁶ Літопис революції. Харків, 1930. № 2. С.270-271.

⁴⁷ Покровский М.Н. Всесоюзная конференция историков-марксистов // Историк-марксист. 1929. № 11. С.3-11; Його ж.: О задачах марксистской исторической науки в реконструктивный период // Там же. 1931. № 21. С.9-10.

⁴⁸ Саме ці обставини дали можливість українському вченому Максиму Ковалевському, який бачив у Маркса лише чужу ірраціональну, а не власну, історіософію, вважати історичний матеріалізм, на відміну від позитивізму, неопозитивізму і інших теорій не науковою теорією, а лише одним з методів вивчення історії. Див.: Ковалевський М.М. Современные социологи. СПб., 1905. С.282. Приблизно це саме стверджував і Ніцше. "Не перемога науки, - зазначає він, - є рисою, що виділяє наше 19 сторіччя, а перемога наукового методу над наукою". Див.: Ницше Ф. Воля к власти. М., 1994. С.218.

⁴⁹ Радянська схема історії України в своєму оформленому вигляді з'явилась у вигляді "схвалених ЦК КПРС" "Тез про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654-1954). М., 1954 (на честь ювілею Переяславської угоди 1654 р.).

⁵⁰ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. К., 1954. С.334-410.

⁵¹ Там само. С. 343.

⁵² Там само. С.345.

⁵³ Там само. С.347.

⁵⁴ Там само. С.354.

⁵⁵ Там само. С.355.

⁵⁶ Там само. С.377.

⁵⁷ Там само. С.388.

⁵⁸ Там само. С.399.

⁵⁹ Там само. С.409-410.

⁶⁰ Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині 17 ст. К., 1959. С.282.

⁶¹ Шевченко Ф.П. Чому М.Грушевський повернувся на Украї-

ну //УДЖ. 1966. № 11. С.12-32.

⁶² Смолій В.А. Повстання 1794 року під проводом Т.Костюцька і Правобережна Україна //УДЖ. 1974. № 2. С.99.

⁶³ Там же. С.101.

⁶⁴ Смолій В.А. Польський суспільно-політичний рух кінця 18-го ст. на Правобержній Україні //Проблеми слов'янознавства. 1976. №. 14. С.88-89.

⁶⁵ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. К., 1994. Т.1. С.42.

⁶⁶ Прицак О. Походження Русі //Хроніка-2000. К., 1992. Вип.1. С.25.

⁶⁷ Фернан Бродель. Что такое Франция? Пространство и история. М., 1994.

⁶⁸ Див.: Прицак О. Що таке історія України? //Свобода. 1980, 29 липня-30 серпня 1980. № 165-170.

⁶⁹ Прицак О. Що таке історія України? //Вісник Міжнародної Асоціації Україністів. К., 1991. № 1. С.44-54.